

СІМ'Я ЯК ГОЛОВНИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

В.П. Мироненко

*кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Сім'я, як певне соціальне утворення, зазнала досить глибоких змін за тривалий шлях свого розвитку — від полігамної первісного суспільства до моногамної сім'ї нового типу, яку маємо нині. «Коріння сім'ї глибоко закладені в людській природі, — відзначала Н.Єршова, — вона є тим природним середовищем, в якому розвивається людина, формується особистість» [1, с. 154]. Ромовська З. цілком виправдано називає сім'ю «природною та основною структурою в суспільстві» [4, с. 69], оскільки сім'я є невід'ємною частиною сучасної суспільної системи, яка в якості первинного і основного осередку суспільства тісно пов'язана з іншими елементами цієї системи. І це дійсно так — суспільство впливає на сім'ю, формуючи її певний тип, а сім'я, в свою чергу, справляє зворотнього впливу на інші соціальні інститути, процеси та відносини. В той же час, сім'я представляє собою відносно самостійне явище суспільного життя зі своїми специфічними закономірностями розвитку. Таким чином, сім'я виступає одночасно і як інструмент для задоволення різнопланових індивідуальних потреб особистості (духовних, матеріальних, фізіологічних, культурних тощо), і як соціальний інститут, який безпосередньо впливає на значну кількість суспільних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми впливу сім'ї, сімейного виховання на соціалізацію дитини, формування її особистості присвячували свої роботи Ю.М. Якубова, О.Г. Антонова-Турченко, Г.В. Святненко, М.М. Московка, Г.К. Матвеев, З.В. Ромовська, Я.М. Шевченко, Т.С. Барило, О.Б. Сахаров, Н.М. Єршова та ін.

Метою статті є розгляд засадових питань становлення і розвитку особистості дитини в умовах сімейного оточення, виховного впливу сім'ї, батьків на її соціалізацію.

Основні результати дослідження. Сім'я як соціальний феномен, що склався у суспільстві, має для кожної окремої людини дуже велике значення, і в самому суспільстві становить загально визнану соціальну цінність. Тому нормативне регулювання сімейних відносин відображає і соціальну значущість тих видів сімейних відносин, які підлягають правовому регулюванню, й індивідуальну цінність певних видів сімейних відносин для кожної людини зокрема. Від якості та обґрунтованості — правової і соціальної — цього регулювання залежить стан сімейних відносин у суспільстві, визначеність поведінки окремих осіб, які є учасниками сімейних та суспільних відносин, їх соціальне становище і правовий стан, навіть їхнє сприйняття світу і життя взагалі.

Велике значення сім'ї, як соціального інституту робить її предметом пильної уваги багатьох наукових досліджень — соціологічних, педагогічних,

правових тощо. Така увага обумовлюється багатьма обставинами. Навіть однієї буде достатньо, щоб підтвердити такий висновок. Зокрема, ні юристи, ні психологи, соціологи, педагоги не стануть заперечувати, що неналежне сімейне виховання, нехтування батьками своїми обов'язками, значною мірою впливає на формування у дитини асоціальних поглядів, неприпустимої у правовому суспільстві протиправної поведінки, є причиною вчинення правопорушень.

Нині суспільні відносини в Україні, частиною яких є безперечно і сімейні відносини, зазнають певної трансформації під впливом політичних, соціально-економічних та інших змін. Звичайно глобальної перебудови у сфері сімейних відносин не відбулося. Однак багато інституцій так би мовити «відреагували» на умови сьогодення, пристосувавшись, навіть на законодавчому рівні, до реалій життя. І в першу чергу, такі зміни торкнулися інституту сім'ї. Процес «розмивання» системи норм поведінки у сфері шлюбу та сім'ї, зміна уявлень про зміст сімейних прав та обов'язків здебільшого серед молоді, тобто серед потенційно можливих батьків і матерів, так чи інакше вплинули на класичну форму шлюбу та сім'ї, і зумовили значне поширення такої форми співжиття, як створення сім'ї без реєстрації шлюбу. Крім того, вже тривалий час фахівці звертають увагу на поширенні такого соціального явища як безбатьківська сім'я — усвідомлене позашлюбне народження дитини жінкою без реєстрації батьківства або ж розлучення батьків. Всі ці моменти так чи інакше зумовлюють певні кризові явища в сфері сімейних відносин. Однак, думається, що сім'я як соціальний інститут все ж залишає за собою високу персональну значимість для особистості. Сфера виховання, яка має бути присутня у кожній сім'ї, буде нормальною лише тоді, коли буде відтворена цілісна, міцна, чиста сім'я — сім'я як моральна основа суспільства. При цьому, не слід категорично ставитись до появи нових форм побудови сім'їх відносин, які все ж таки протікають у межах правового поля, й оцінювати їх необхідно не тільки в площині подружніх відносин, але і з точки зору виникнення наступної групи відносин — батьківських. Мова йде про серйозні зміни в статусі чоловіка та жінки: якщо раніше їх пов'язували подружні права та обов'язки, то зараз — на перше місце ставляться вже їх права та обов'язки як батьків по відношенню до народженої ними дитини. Іншими словами, реалізувавши природну репродуктивну функцію, подружжя «породило» не тільки дитину, а й іншу, наступну для себе функцію — виховну. Виховна функція родини спрямована на формування і розвиток особистості дитини, на її соціалізацію, на підготовку дитини до широкого людського спілкування і справпраці в різноманітних колективах [7, с. 45].

Розглядаючи сім'ю в якості самостійного соціального інституту, слід зазначити, що єдиного для всіх галузей права і законодавства формулювання поняття сім'ї немає. Хоча це невірно. Відсутність універсального поняття сім'ї, особливості юридичних фактів, які лежать в основі виникнення сімейних правовідносин не дають підстав для трактування сім'ї різними галузями права неоднаково. Спірною є і сама необхідність цього, оскільки критерії, що характеризують сімейний союз досить різноманітні. Доволі різні і практичні умови відмежування даної сім'ї в конкретних випадках. На наш погляд, необхідно

виходити із того, що сім'я є безпосереднім об'єктом правового регулювання сімейного права — тому принципи, з яких виходить сімейне законодавство, повинні повністю враховуватися й іншими галузями права, що регулюють відносини з урахуванням членів сім'ї.

В юридичній літературі існує безліч варіантів визначення поняття сім'ї. За одним із них, сім'ю визначено, як коло осіб, пов'язаних правами та обов'язками, що впливають із шлюбу, родинності, усиновлення чи іншої форми прийняття дітей на виховання. За іншим, сім'я визначається як врегульоване нормами законодавства про шлюб та сім'ю, спільне проживання осіб, що виникло внаслідок їхнього союзу, або як наслідок народження дитини, оформленого в необхідних випадках в установленому законом порядку, яка має на меті народження і виховання дітей, взаємну турботу членів сім'ї на базі духовної, психологічної та інтимної спільності, на основі ведення домашнього господарства. Свого часу Г. Матвеев пропонував для кращого тлумачення поняття сім'ї, звести його до таких ознак: сім'я є об'єднанням осіб, пов'язаних між собою шлюбом або спорідненістю; взаємною матеріальною та моральною підтримкою; народженням та вихованням дітей; взаємними особистими та майновими правами та обов'язками; спільне проживання учасників сімейно-побутового об'єднання та ведення ними спільного господарства [2, с. 41]. Нам уявляється, що саме такі ознаки сім'ї є найбільш прийнятними для виділення сім'ї з-поміж інших соціальних утворень.

Разом з тим природа самої сім'ї надзвичайно складна та багатогранна. Тому жодне визначення не може найбільш повно і найбільш точно відтворити та розкрити її сутність. Визначення фіксують лише найбільш спільне та суттєве в предметі дослідження. Різнобічні та численні дослідження сім'ї, її функцій, ролі та значення для суспільства в цілому, дозволили вченим сформулювати ряд нерідко досить полярних висновків, проте в одному, думка більшості співпала — справедливій оцінці важливості для людського суспільства сімейних зв'язків, які виступають необхідною рушійною силою та стимулом цивілізації.

Слід зауважити, що спроба законодавчого закріплення поняття сім'ї була зроблена нині чинним Сімейним кодексом. Проте юридично чітким та таким, що розкриває сутність цього інституту, наведене поняття важко назвати. Вимоги, що пред'являються до сім'ї знаходяться як у межах дії правових норм, так і в значній мірі охоплюються нормами моралі. Тому можна говорити не про поняття сім'ї, а лише про загальні риси, які ототожнюють поняття сім'ї, викладені в ст. 3 СК, відповідно до якої: сім'я — є первинним та основним осередком суспільства; сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Таким чином, наведене у Сімейному кодексі поняття сім'ї окреслює загальні риси цього соціального інституту, опосередковано називаючи суб'єктний склад її учасників, підстави виникнення та інші ознаки (спільне проживання, спільний побут, взаємні права та обов'язки). Вбачається, що ці

ознаки є визначальними для можливості правової оцінки певного об'єднання осіб як сім'ї з точки зору охорони й захисту прав та інтересів її членів, зокрема, і як об'єкта державно-правового регулювання в цілому.

Пильна увага до питань щодо сутності та значення сім'ї обумовлюється важливістю її соціальних функцій. Відповідно до ст. 51 Конституції України та ст. 5 Сімейного кодексу України, сім'я перебуває під захистом держави. Саме тому останнім часом у нашій державі спостерігається певні позитивні зрушення у сфері правової охорони сім'ї. Така система захисту включає в себе цілеспрямований комплекс різнобічних дій держави економічного, правового та соціального порядку, які зводяться до створення умов, необхідних для формування і нормального, стабільного існування сім'ї, охорони її від негативних явищ і процесів. Для цього прийнято цілу низку законодавчих актів, які покликані захистити особисті, майнові (в т.ч. житлові), трудові та інші права членів сім'ї. Зрозуміло, що прийняття закону ще не означає, що він неухильно виконується. Разом з тим, це вже свідчить, що такий важливий для життєдіяльності будь-якого суспільства осередок як сім'я, перебуває в полі зору відповідних державних інституцій.

Належне функціонування сім'ї як соціального інституту є вкрай необхідним для суспільства тому, що саме тут відбувається соціалізації дитини. Людина не народжується із закодованими соціально-позитивними чи соціально-негативними властивостями. Особистість людини, її сутність формується в процесі всього життєвого шляху — в процесі соціалізації, внаслідок якої людина набуває певних властивостей і якостей, що детермінують її поведінку.

Соціалізація визначається як процес, в ході якого людська істота набуває якостей, необхідних їй для життєдіяльності в суспільстві, який включає як біологічні передумови, так і безпосередньо саме входження індивіда в соціальне середовище, що передбачає: соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності, включаючи як предметний світ, так і всю сукупність соціальних функцій, ролей, норм, прав та обов'язків тощо, активна перебудова навколишнього (як природного, так і соціального) світу, зміна й якісне перетворення самої людини, її всебічний та гармонійний розвиток. Отже, сім'я є першим і єдиним на певному етапі формування особистості інститутом соціалізації. І в цьому сенсі ми солідарні з О. Сахаровим, який підкреслював, що «протягом певного періоду, доволі відповідального періоду становлення свідомості, волі та характеру, саме сім'ї належить у процесі виховання основна, провідна роль» [5, с. 61]. Тільки сім'я з позитивним морально-психологічним потенціалом спроможна до кінця виконати свій обов'язок перед суспільством по формуванню суспільно цінної особистості. Тому, справедливим є висновок, що «світогляд і моральні цінності, що існують у нашому суспільстві, неповнолітній спочатку сприймає у тому вигляді, в якому вони існують як відображення в свідомості його постійного оточення» [6, с. 20].

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства» сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має

право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Це положення відповідає не тільки вимогам національного права, а і вимогам міжнародного права. Саме сім'я закладає підґрунтя, спираючись на яке дитина вибірково сприймає, засвоює або ж відкидає наступну соціальну інформацію в якості керівництва до дії. Сімейний вплив на дітей є унікальним за інтенсивністю та результативністю, оскільки воно здійснюється безперервно, одночасно, охоплює всі сторони особистості, яка формується, триває протягом багатьох років, засновано на сталості контактів і — що дуже важливо — на емоційних відносинах дітей і батьків між собою. Не можна не визнати, що в цих випадках мова йде не тільки про природні почуття любові та довіри, але і про відчуття дитиною своєї безпеки, захищенності, можливості ділитися переживаннями, отримувати допомогу. Так само не можна не погодитись, що сім'я — основне середовище існування та життєдіяльності дітей у ранній період життя, і багато в чому зберігає цю якість у підлітковий період. У процесі сімейного спілкування передається життєвий досвід старших поколінь, рівень культури почуттів та поведінки.

Висновки. Отже, сімейне виховання важлива умова формування особистості дитини, бо сім'я — це той мікроколектив, в якому дитина набуває першого досвіду людських контактів, де, спостерігаючи за оточенням, вона засвоює норми і правила поведінки, і через брак життєвого досвіду робить висновок, що все, що відбувається у сім'ї повторюється у суспільстві в цілому, приймаючи сім'ю за модель усього суспільства. Особливо важливе значення для виховання моральних якостей дітей має особистий приклад батьків. Батько і матір — найближчі і найбільш переконливі взірці, на прикладі яких людина, яка зростає, перевіряє і будує свою поведінку. Дитина дуже уважна і чутлива до всього, що їй доводиться спостерігати, з чим доводиться зіштовхуватися в сім'ї — першій і головній ниві життєвих вражень. Словом, вся обстановка сімейного життя, всі без винятку його прояви, впливають на дітей і підлітків, які зростають у цій сім'ї. Сімейне виховання — це повсякденний і безперевний вплив на свідомість людини, яка підростає, всього укладу життя даної сім'ї, кожного вчинку батьків. Ми знову солідарні з тими науковцями, які підкреслюють, що «вплив сім'ї на дитину настільки специфічний, що йому просто неможливо підібрати еквівалент; сім'я найближче підходить до об'єкту виховання, може безпосередньо на нього впливати, оскільки наділена для цього величезними потенційними можливостями» [3, с. 39-40].

Питання щодо виховної ролі сім'ї завжди були актуальними для суспільства, незважаючи на панівну ідеологію того чи іншого періоду його розвитку. Роль сім'ї у вихованні дітей величезна, і сімейне батьківське виховання не можна замінити найдосконалішими формами державного, суспільного виховання. Нормальна, благополучна сім'я і тільки, може стати для дитини носієм неповторної близькості (емоційної, духовної) батьків і дитини; має можливість постійно, інтенсивно, свідомо і в звичайному природному режимі впливати на дітей; залучає дітей до вирішення сімейних питань, робить їх повноправними членами сім'ї, своєрідними партнерами, що для дитячої свідомості дуже важливо, з розумінням ставиться до всіх дитячих та підліткових проблем;

формує характер дитини, з максимальним урахуванням моральних, культурних та правових цінностей суспільства; надає дитині позитивного досвіду спілкування, позитивного уявлення про взаємовідносини статей, про майбутнє сімейне життя; залучає дітей до дійсних цінностей, формує належні орієнтації; є засобом захисту від негативних факторів ззовні.

Зрештою, не можемо не згадати такої закономірності — від якості сімейного виховання залежить те, якою дитина виросте. Адже, відомі і прикрі факти, коли сім'я, точніше її неблагополучна атмосфера, ставала фактором вчинення дитиною правопорушення, злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ершова Н.М.* Развитие советского семейного права В кн. : СССР-Австрия: Проблемы гражданского и семейного права. — М. : 1983. — Ин-т госуд. и права АН СССР. — С. 154-166.
2. *Матвеев Г.К.* Советское семейное право. — М. : Юрид.лит. — 1978. — 240 с.
3. Правонарушения несовершеннолетних и их предупреждение. — Казань : Изд-во Казанского ун-та. — 1983. — 152 с.
4. *Ромовська З.В.* Сімейний кодекс України: погляд у майбутнє // Право України. — 2001. — № 2. — С. 63-69.
5. *Сахаров А.Б.* Правонарушения подростка и закон. — М. : Юрид. лит. — 1967. — 216 с.
6. *Шевченко Я.М., Барило Т.С.* Радянський закон про відповідальність неповнолітніх. — К. : Наукова думка. — 1972. — 104 с.
7. *Якубова Ю.М., Антонова-Турченко О.Г., Святненко Г.В., Московка М.М.* Проблемні сім'ї: діти і батьки. — К. : Вид-во «Студцентр». — 1998. — 138 с.

Мироненко В.П. Сім'я як головний інститут соціалізації дитини

У статті розглянуто окремі аспекти соціалізації дитини в умовах сім'ї, сімейного виховання. Означено переваги впливу такого соціального інституту як сім'я на формування особистості дитини.

Ключові слова: сім'я, сімейне виховання, виховна функція сім'ї, соціалізація дитини.

Мироненко В.П. Семья как главный институт социализации ребенка

В статье рассмотрены отдельные аспекты социализации ребенка в условиях семьи, семейного воспитания. Определены преимущества влияния такого социального института как семья на формирование личности ребенка.

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, воспитательная функция семьи, социализация ребенка.

Myronenko V.P. Family as a fundamental institution of the child socialisation

The article explores aspects of the child's socialisation in the family and the family upbringing. Benefits of the impact of such social institution as a family in shaping a child's personality are determined.

Keywords: family, family upbringing, educational function of the family, socialisation of the child.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013.